

EL REPTE DEL TREBALL

M. Teresa Virgili - Benjamí Bastida

Introducció

1. La tecnologia com a causa de la desocupació
 - 1.1. Evolució de la tecnologia fins als anys setanta
 - 1.2. Tecnologia i col.locació: una conceptualització
 - 1.3. L'actual revolució tecnològica
 - 1.4. La tecnologia augmenta la productivitat i destrueix treball
 - 1.5. Resum
2. La rigidesa salarial com a causa de desocupació
 - 2.1. El maquillatge de les velles doctrines
 - 2.2. Les trapes del llenguatge
 - 2.3. Les “perles” de la flexibilització
 - 2.4. Resum
3. Una interpretació alternativa
 - 3.1. L'estratègia del capital
 - 3.2. Resum
4. Reptes i perspectives

Tots els espanyols tenen el deure de treballar i el dret al treball, a la lliure elecció de professió o ofici, a la promoció a través del treball i a una remuneració suficient per satisfer les seves necessitats i les de la seva família, sense que, en cap cas, pugui fer-se cap discriminació per raó de sexe.

(Article 35 de la Constitució)

Tota persona té dret al treball, a la lliure elecció del seu treball, a condicions equitatives i satisfactòries de treball i a la protecció contra la desocupació.

Tota persona té dret, sense cap discriminació, a un salari igual per un treball igual.

Tota persona que treballa té dret a una remuneració equitativa i satisfactòria, que li asseguri, així com a la seva família, una existència conforme a la dignitat humana i que sigui completada, si cal, per qualsevol altre mitjà de protecció social...

(Declaració dels Drets Humans, art. XXIII)

INTRODUCCIÓ: UNA MALALTIA GREU AMB DIAGNÒSTICS DIVERSOS

El repte del treball a les portes del 2000 és un repte enormement ampli, com a mínim, per dues raons. La primera, pràctica: tal com tenim organitzada la societat, la societat capitalista, per a la majoria de persones el treball és el camí normal i generalitzat d'accedir a uns ingressos amb els quals poder atendre les necessitats individuals i familiars. Ocupa i pre-ocupa una part molt gran del temps vital i mental de les persones adultes. Segons els sociòlegs també comporta altres efectes: inserció i estatus social, realització personal, autoestima...

La segona raó de l'amplitud del repte és més conceptual: Què és el treball? A quin tipus de treball ens estem referint? El descrit en el paràgraf anterior només és un tipus de treball, *el treball mercantil assalariat*, característic d'una etapa històrica i d'unes institucions socials concretes. És cert que, com a tal, és el primer que ens ve a la memòria i que compleix la funció de proporcionar ingressos. Però hi ha altres tipus de treball: *mercantil no assalariat* (autònoms, cooperatives...) i *treball no mercantil* (no passa pel mercat, no genera rendes monetàries: treball domèstic, sobretot, i treball comunitari, voluntariat). Tots ells són *treball* (satisfan necessitats socials) i contenen reptes per al segle vinent.

Per limitacions d'espai i perquè per a l'opinió pública (en especial, per als qui ho pateixen) constitueix la preocupació principal, centrem l'anàlisi en els problemes i els reptes actuals relatius al *treball mercantil assalariat* als països industrialitzats, és a dir, en la *desocupació generalitzada i creixent*. Quines en són les causes? Com reduir-la?

L'elecció ens deixa amb la sensació de mala consciència. Es refereix només marginalment als països subdesenvolupats i queda fora de l'anàlisi una part importantíssima del treball que es realitza en la societat: *el treball reproductiu* (del qual forma part el treball domèstic) com a complement necessari del *treball productiu*. És fonamental aquesta classificació del treball en virtut de les necessitats que satisfà. Des de gairebé sempre, i sobretot en la societat capitalista, la ciència econòmica i d'altres institucions socials determinants han concedit importància, han analitzat i han organitzat la vida social al voltant de la *producció* de determinats béns i serveis que s'adquireixen o s'intercanvien en el mercat. Això compta, això es paga, això dóna posició social. Intencionadament (amb intencions en les quals les qüestions de gènere tenen molt a veure) es deixa de banda, no s'analitza, no es reflexiona sobre la *reproducció*, és a dir, sobre el treball absolutament necessari dirigit a l'atenció de la vida familiar i social de les persones, en general, i dels nens i els vells, especialment. Aquest treball reproductiu recau, sense donar-hi importància, sobre les dones... Sense aquest treball, les persones i la societat desapareixerien irremissiblement. Pensem, a més, que el procés de producció i distribució no ofereix, en general, via mercat, béns de consum que cobreixin, tal com s'adquireixen, les nostres necessitats vitals. Efectivament, la producció de béns materials no arriba a satisfer les nostres necessitats de consum si no es complementa amb el treball de reproducció que converteix la pasta de sopa comprada al supermercat en una sopa capaç de satisfer la gana. Així, successivament, podríem anar pujant des d'aquest exemple, que pot semblar banal, fins a àrees essencials de la nostra existència.

Heus aquí la mala consciència de deixar-lo a part. És possible que el "desastre social" cap on podem encaminar-nos o en el que ja estem immersos, tingui el seu origen en aquesta alienació

intencionada o inconscient. En haver-nos organitzat al seu voltant.

Tot cenyint-nos al nostre tema

La desocupació, de tota manera, és un repte important. Les xifres continuen impressionant tot i que ja hi estem familiaritzats des de fa gairebé una dècada. El pitjor és que no disminueixen. Divuit milions de persones, gairebé un 11% de la població activa, no té feina a la Unió Europea, la nova potència econòmica integrada. El motor d'aquesta potència, Alemanya, que fins als seixanta necessitava importar treballadors, té quatre milions de desocupats, el 10% dels seus recursos humans a l'atur. Espanya va al capdavant, més del 20% segons les xifres de l'EPA. Els països de l'antic bloc de l'Est s'han afanyat a "aconseguir" aquesta convergència real en el seu camí cap a la Unió Europea. I això que el criteri de les enquestes per elaborar les estadístiques és ben benèvol: per poc que s'hagi treballat en el període de referència, encara que sigui precàriament i malament, ja no es considera un desocupat.

Especialment greu és la situació dels parats de llarga durada, de les dones i dels joves (pràcticament el 20% a la Unió Europea i el 40% a Espanya no troben feina). Aquest cop les estadístiques no són gens fredes. Si per cas, no ens atrevim a sortir del món desenvolupat... Allà hi ha les pateres per recordar-nos el que passa fora de la fortalesa europea.

Els publicistes i pensadors són, fins i tot, menys freds que les estadístiques. N'hi haurà prou amb els títols: *El horror económico* de Viviane Forrester. *El fin del trabajo* de Jeremy Rifkin, *Creadores de escasez* de David Anisi. Segurament, el lector hi pot afegir més títols. Els títols i els continguts responen a l'alarma davant les conseqüències personals i socials de l'atur massiu. La desocupació condueix a la pobresa i a la marginació: marginació del procés de treball, marginació de l'esfera del consum, marginació de les prestacions socials (subsidi d'atur, pensió de jubilació) lligades a la condició d'haver estat treballant durant el temps establert per la normativa legal (Iglesias, 1998). La marginació és greu individualment. Però si la desocupació és massiva, la marginació es converteix en un fenomen social. Anem cap a una societat de marginats, d'exclusos al voltant nostre. *Societats cada vegada més polaritzades, fractura social*, són eufemismes per descriure l'horror econòmic, les escenes de la pel·lícula "Barrio" on ens estem endinsant. És natural que una de les ocupacions que creix sigui la de guàrdies de seguretat. No estem segurs d'arribar a temps de parar aquesta deriva. Però és recomanable tractar d'entendre-la. Les reflexions següents persegueixen aquest objectiu. Quines són les causes de l'atur actual i de les seves dimensions? Què es proposa com a via de solució? En cercar la claredat en l'argumentació, el llenguatge es torna desapassionat, racionalista. Cal mantenir-lo situat en l'escenari descrit en els paràgrafs anteriors.

La reflexió s'inicia amb l'anàlisi crítica del diagnòstic i de les explicacions més freqüents sobre les causes de l'atur actual i de la seva amplitud. La primera explicació insisteix en els efectes dels avenços tecnològics, mentre que la segona atribueix el creixement de la desocupació a la falta de flexibilitat del mercat de treball. La insuficiència d'aquestes explicacions i de les consegüents propostes de política econòmica ens porta a proposar una tercera interpretació que pretén enquadrar l'origen de la desocupació en un context històric i social ben determinat. Finalment, s'apunten reptes i perspectives de futur imperfecte, condicional o condicionat.

Amb aquest Quadern acabaran els 7 reptes elegits per CiJ com a desafiaments vigents per al Tercer Mil·lenni: un nou OEI, l'ecologia, la fi de la guerra, la igualtat, el treball, més dos reptes referits expressament a l'Església. (Nota de CiJ)

1. LA TECNOLOGIA COM A CAUSA DE LA DESOCUPACIÓ

Una aproximació molt difosa al problema de l'atur és l'enfocament tecnològic. Una bona mostra de la visió global tecnològica relativa a l'ocupació-desocupació és el llibre citat de Jeremy Rifkin (1996) *El fin del trabajo*. L'argumentació es pot resumir així: Estem entrant, hem entrat ja en una nova era de la història, caracteritzada per una revolució tecnològica sense precedents tant per la rapidesa amb què es produeixen les innovacions com, sobretot, per la rapidesa amb què es difonen en els processos productius de béns i serveis.

1.1. EVOLUCIÓ DE LA TECNOLOGIA FINS ALS ANYS SETANTA

En èpoques anteriors les innovacions tecnològiques es produïen d'una manera *esglaonada* i es podien localitzar en *un sector industrial concret*. Per no anar massa enrere, pensem en el motor d'explosió –automòbil–, en la colada contínua –siderúrgia–, en les innovacions mecàniques dels telers o del tenyit dels teixits (tèxtil) o en els derivats de la química –plàstics, poliuretans, etc. L'aplicació d'aquests invents als processos productius afectava la situació dels treballadors: desapareixien alguns processos productius substituïts per d'altres (ja no es construeixen carrosses sinó automòbils, no calien tants treballadors per obtenir determinats productes (sobren obrers en el tèxtil), moltes habilitats professionals resulten obsoletes. Es produeix, en resum, d'una manera immediata, en un curt termini, un efecte de destrucció-modificació radical del lloc de treball.

Però, alhora, quasi de seguida, apareix la necessitat de cobrir llocs de treball de nova creació. Unes vegades perquè l'avenç tecnològic ha conduït a la fabricació d'un producte totalment nou. D'altres, perquè es tracta de substituir la fabricació d'un d'anterior (la carrossa o el carro) per un altre que sembla que satisfaci millor la “necessitat” o la demanda (de transport, en aquest cas: l'automòbil).

En aquests dos casos podríem distingir entre l'efecte que es produeix en les empreses concretes (nivell microeconòmic, segons l'argot dels economistes) i el que es produeix en el conjunt de l'economia (nivell macroeconòmic, en el mateix argot). Les empreses “antigues” pleguen de la seva activitat, tanquen, acomiaden els treballadors. Però es creen empreses noves, que proporcionen llocs de treball. Prenent l'economia en conjunt, estem davant d'un procés de destrucció-creació que, segons alguns autors, caracteritza la dinàmica de l'economia, la seva evolució general. Aquest procés de substitució és un procés conflictiu. *Comporta costos socials de conseqüències greus* per a la classe obrera, els components de la qual pateixen la destrucció dels seus llocs de treball i es veuen obligats a anar a la recerca i reconversió de les seves capacitats professionals, infructuosa a partir d'una certa edat i de determinades circumstàncies personals.

El cas més problemàtic des del punt de vista de la destrucció-creació de treball, passa quan el producte final és qualitativament el mateix (la peça de teixit) però s'obté amb menys hores de treball per unitat de producte gràcies a l'avenç tecnològic (introducció de noves màquines o una organització diferent de la feina). La solució teòrica perquè no es destrueixin llocs de treball és que augmenti la quantitat produïda i això dependrà de les possibilitats de col·locar en el mercat els augments de producció.

En l'època a què ens referim, és a dir, fins als anys seixanta o setanta d'aquest segle, això és el que ha passat als països industrialitzats, gràcies al descens en els costos unitaris, a un cert augment de les vendes, a la generalització del crèdit, sense deixar de banda les guerres comercials per la conquesta de nous mercats o per introduir-se i expulsar els competidors en mercats establerts. Novament, ens hem de referir als desequilibris locals o sectorials derivats del procés, amb les seves greus conseqüències per a grups importants de la classe treballadora (crisi del tèxtil, de l'electrodomèstic de línia blanca o marró, etc.).

Polítiques econòmiques de l'època

D'altra banda, els augments de producció donen lloc, en l'època citada, al consegüent increment d'activitats complementàries: subministraments, transport i distribució, control i gestió administrativa, etc., i per tant, es creen llocs de treball de diverses qualificacions.

La política econòmica, des de després de la II Guerra Mundial fins als anys setanta, acompanya l'expansió econòmica als països industrialitzats: els seus objectius prioritaris són el creixement i la plena ocupació, mentre que queden en un lloc secundari els equilibris financers, no importa incórrer en dèficits fiscals si amb això s'amorteixen possibles caigudes del cicle; la política monetària pot ser permissiva, concedir crèdits per a la inversió i el consum per facilitar el creixement, perquè les tensions inflacionistes són contingudes gràcies als preus cada vegada més baixos de les primeres matèries i dels subministraments energètics procedents dels països perifèrics.

Alguns autors han descrit aquesta etapa com l'època daurada de l'Estat del Benestar, resultat del pacte keynesià entre capitalistes i treballadors amb la mediació i la intervenció activa de l'Estat. Remetem el lector a descripcions més detallades de la referida etapa (Anisi, 1995) atès que per al nostre objectiu –el repte del treball– ens interessava únicament com a contrapunt a la situació actual del mercat laboral.

Abans de portar l'anàlisi a l'etapa actual, val la pena formalitzar alguns conceptes derivats de la descripció realitzada que ens seran útils posteriorment.

1.2. TECNOLOGIA I OCUPACIÓ: UNA CONCEPTUALITZACIÓ

a) Efecte desplaçament i efecte compensació

Quan l'aplicació d'un avenç tecnològic al procés productiu redunda en una destrucció de llocs de treball parlem d'"efecte desplaçament" (els treballadors són desplaçats del seu treball). En la mesura en què aquest avenç tecnològic aplicat requereix la creació de llocs de treball nous en el mateix sector o en d'altres, parlem d'"efecte compensació" (les noves feines compensen la destrucció de les antigues). *Amb la finalitat d'aconseguir la plena ocupació cal que l'efecte compensació sigui més gran que l'efecte desplaçament.*

b) Innovació de producte, innovació de procés

Quan l'avenç tecnològic condueix a la fabricació d'un producte nou, capaç d'atendre una necessitat fins aleshores insatisfeta o només satisfeta d'una manera molt imperfecta, parlem d'innovació de producte (o de consum). En aquest sentit, alguns autors (Real, 1990) distingeixen entre innovació "radicalment nova" o innovació "substitutiva". Aquí deixem de banda el tema

de la creació artificial de necessitats.

La introducció de la màquina d'escriure mecànica o del gramòfon podria ser un exemple d'innovació radicalment nova. L'evolució de la màquina d'escriure mecànica fins al processador de textos, passant per les màquines elèctriques i electròniques, constitueixen innovacions substitutives. De vegades, tanmateix, la distinció no és tan clara.

D'altra banda, quan la innovació no es tradueix en un producte nou sinó que consisteix en la introducció de millores en el procés de fabricació d'un producte ja existent amb anterioritat, estem davant d'una *innovació de procés*. L'objectiu últim d'aquesta classe d'innovació és l'augment de la productivitat del treball, és a dir, l'extracció d'una quantitat més gran de producte per unitat de temps de treball. Es pot aconseguir per mitjà de la incorporació al procés productiu de maquinària tecnològicament més avançada o mitjançant una nova organització del treball (mètodes, temps, etc.) o mitjançant totes dues simultàniament. En el primer cas (renovació de maquinària), prenent l'economia en conjunt, es pot parlar de creació de llocs de treball per fabricar les noves màquines. En el segon (canvi d'organització), a fi que l'efecte compensació sigui més gran que l'efecte desplaçament (que no es perdin llocs de treball) cal que el creixement de la producció manifesti un ritme més ràpid que el creixement de la productivitat.

Naturalment, tant en la innovació de producte com en la de procés, una alternativa teòrica per conservar el nombre de llocs de treball o augmentar-lo, és la disminució de la jornada de treball.

Si aquesta alternativa teòrica vol convertir-se en estratègia sindical ha d'anar acompanyada de l'anàlisi i el control de la reacció previsible de les empreses perquè es tradueixi en creació de llocs de treball en condicions acceptables i no en una precarització de les condicions existents per als vells i els nous contractes (Recio, 1998).

1.3. L'ACTUAL REVOLUCIÓ TECNOLÒGICA

L'època que estem descrivint acaba a mitjan setanta. Els diversos autors difereixen en assenyalar les causes de l'esgotament del model, depenent de la seva adscripció ideològica. El xoc del petroli, amb l'encariment de l'energia i les primeres matèries; les tensions inflacionistes associades a les guerres de Corea i el Vietnam, a les despeses improductives del sector públic i al manteniment de l'Estat del Benestar (els ciutadans d'alguns països, fins i tot industrialitzats, ni tan sols havien arribat a gaudir-ne); una distribució de la renda en la qual els salaris haurien conquistat una porció "excessiva" enfront del benefici; el descens de la taxa de guany motivada per les tres causes anteriors; un canvi en els valors ètics... "*Thatcherisme*" "*Reaganomics*" són els adjectius per qualificar la reacció contra el "pacte keynesià" i la introducció de polítiques neoliberals.

Aquest és, a grans trets, el marc general de l'època. Com col·loquem en aquest marc la interpretació tecnològica de la desocupació? Comencem per descriure les característiques de l'actual evolució o revolució tecnològica comparant-les amb les de l'etapa anterior. Per més claredat expositiva, en aquesta comparació accentuarem els trets diferencials portant-los a l'extrem. Queden per al lector els *tempos* i els matisos.

Recordem que caracteritzàvem els avenços tecnològics de l'època anterior com a *sectorials* en l'"espai econòmic" i *esglaonats* en el temps. Cada avenç tecnològic es pot localitzar en un sector industrial determinat. A més, aquests avenços es produeixen d'una manera discontinua i

signifiquen canvis importants i relativament permanents en el procés productiu. Alguns autors assenyalen que es podria parlar d'“estrats tecnològics” diferenciats: la revolució de la màquina de vapor; la del motor d'explosió; la de la telefonia; la dels plàstics, etc. El conjunt de conceptes sobre tecnologia i ocupació que hem formalitzat abans s'apliquen bé a aquesta mena de progrés tecnològic.

El cicle tecnològic

L'evolució tecnològica actual és molt diferent. *L'espai tecnològic* no s'identifica amb els sectors o subsectors econòmics de la divisió tradicional sinó que té més aviat la forma espacial d'un arbre o d'una xarxa amb nuclis tecnològics “durs” que exerceixen influència sobre tots els sectors. D'altra banda, *el temps tecnològic* es converteix en un continu, com un pendent sense esglaons per on el progrés llisca com un flux fet de petits i successius canvis significatius. És l'electrònica i la microelectrònica introduint-se en tots els àmbits i sectors econòmics tot obtenint, tractant, dissenyant i transmetent la informació en temps real. Informàtica, robòtica, buròtica, telemàtica, genètica, envaeixen i transformen els processos productius.

Quina repercussió té la “nova” forma de progrés tecnològic sobre l'ocupació i sobre la manera de viure? Els resultats de la reconfiguració dels sistemes de producció, en termes d'ocupació, són devastadors. Als Estats Units el nombre de llocs de treball suprimits durant els anys anteriors és impressionant: AT&T, 83.000; Nynex, 22.000; Hughes, 21.000; GTE, 17.000; Eastman Kodak, 14.000; BellSouth, 20.000; Xerox, 10.000; US West, 9.000 (Futuribles n. 211, 1996).

Segons la interpretació tecnològica de la desocupació actual, la reflexió sobre la tecnologia i ocupació que s'aplicava bé en l'època anterior no sembla que serveixi ara. Efectivament, encara que les innovacions de producte són capaces de crear ocupació, la que generen és escassa, atès que la fabricació neix ja automatitzada i és afectada de seguida per innovacions de procés. Aquestes, d'altra banda, xoquen amb un doble obstacle a l'hora de generar treball. *Primer*: els augments de producció derivats de l'augment de productivitat, que en l'època anterior generaven llocs de treball en altres sectors (subministraments, transport, distribució, administració...), ara ho fan de forma escassa perquè també en els esmentats sectors auxiliars s'han produït processos d'automatització i robotització substitutius de mà d'obra (computadores, cintes transportadores, distribució sense emmagatzemament, etc.). *Segon*: en molts casos, la demanda sembla incapaç d'absorbir *tota* la producció potencial si s'utilitza la mateixa quantitat d'hores de feina. Per tant, si no es volen acumular estocs (producció no venuda) i no hi ha reducció de jornada laboral, les empreses procedeixen a diverses formes de reducció de plantilles: acomiadaments, jubilacions avançades voluntàries o involuntàries, “vacances temporals” sense sou, treball a temps parcial... El cas extrem és el tancament de factories o empreses per excés de capacitat conjunta del sector en l'espai econòmic de referència (siderúrgia, drassanes, en determinats països de la Unió Europea).

La marxa de l'economia als països industrialitzats no fa més que empitjorar la situació de l'ocupació i dels treballadors, pel fet que aquesta contínua introducció de suposades millores tecnològiques es tradueix, en termes nets, en destrucció de llocs de treball, o en degradació de les condicions de treball. Per suposat que es crea ocupació però *menys de la que es destrueix*. Estudis empírics relatius a la relació entre tecnologia i ocupació detecten, a més, una polarització extrema entre els llocs de treball creats. Ocupacions d'alta qualificació, d'una banda, relacionats amb el que es coneix com “indústria del coneixement”, i treballs no qualificats

(neteja, servei domèstic, guàrdies de seguretat, cambrers, caixeres, venedors...) en condicions de temporalitat i precarietat extremes.

1.4. LA TECNOLOGIA AUGMENTA LA PRODUCTIVITAT I DESTRUEIX LLOCS DE TREBALL

“La causa de la desocupació actual radica en el ràpid i continu avenç tecnològic que s'estén a tots els sectors i les activitats de l'economia”. Aquesta podria ser la tesi central de la interpretació tecnològica de la desocupació. N'hi ha prou? Com es planteja, aleshores, el repte del treball?

És cert que hi ha un component tecnològic en l'atur actual. Però deduir a partir d'aquesta constatació que la causa *global* o principal de la desocupació en la societat actual és el progrés tecnològic, com sembla que fan molts analistes, és oblidar les condicions en què la tecnologia es genera i es difon en l'economia capitalista.

Efectivament, la relació causal directa entre tecnologia i atur suposa que els paràmetres de producció i nombre d'hores de treball per persona són fixos i que l'aplicació de noves tecnologies produeix augments de productivitat. Lògicament, aquests augments de productivitat condueixen, amb els paràmetres donats, a l'acomiadament de treballadors. Però analitzem-ne els supòsits:

1.4.1. Augmentem la producció?

El supòsit que el nivell de producció no pot augmentar sembla suggerir que les necessitats socials estan saturades. Aquesta situació sembla poc realista (Recio, 1998) tot i en el context dels països industrialitzats, on capes extenses de població no arriben a cobrir les necessitats elementals, i no en parlem si considerem el món “globalment”. És ben clar que hi ha nacions senceres en estat de greu necessitat i que la producció mundial de béns i serveis hauria d'augmentar. No es tracta, naturalment, d'augmentar la producció d'automòbils, tabac, begudes alcohòliques o altres productes, objectiu ben sabut de la publicitat consumista, sinó d'atendre necessitats bàsiques materials i culturals.

“Les necessitats no estan cobertes però els mercats estan saturats”, ens poden indicar. Unes consideracions sobre el funcionament del sistema, com a resposta a aquesta objecció. Des de la demanda i des de l'oferta.

Si hi ha necessitats però els mercats estan saturats pot ser degut a l'existència de necessitats que no es poden expressar com a demanda en el mercat, és a dir, com a demanda solvent (les necessitats dels insolvents, dels “necessitats” precisament). Quan els necessitats no són dos o tres captaires sinó la majoria de la població mundial i una proporció molt significativa, encara que considerem només (per què, en una economia globalitzada?) els països industrialitzats, *la bretxa existent entre necessitat i demanda solvent mostra les insuficiències del mercat* com a mecanisme d'assignació de recursos. El repte pot contemplar-se com una tasca doble i complementària: 1) modificar el funcionament del mercat de manera que aquelles necessitats, que només alguns poden traduir en demanda solvent, puguin ser traduïdes per la totalitat dels pobladors presents i futurs i 2) configurar institucions diferents del mercat que assignin eficientment recursos per a la satisfacció d'aquelles necessitats que ni un mercat modificat és capaç d'atendre. El compliment d'aquest repte conduiria, indubtablement, a un augment del

nivell de producció i d'ocupació.

La paradoxa dels mercats saturats i l'existència de necessitats es pot analitzar també des del cantó de l'oferta. Si en lloc de considerar només el volum de la producció global reflexionem sobre la seva composició, immediatament detectarem *excessos* i *buits*, és a dir, produccions excessives per a uns pocs clients difícils ja de conquerir (no poden utilitzar més perfums ni col·locar més automòbils als seus garatges) i necessitats importants a les quals cap producció no atén perquè, donades les institucions existents, no sembla que vinguin tan de gust o que siguin tan rendibles com les altres o comporten un risc més gran. Una estratègia encaminada a modificar la composició del producte global i, per tant, a desenvolupar noves activitats, amb mercat o sense, originaria simultàniament producció i ocupació. No cal esperar, tanmateix, que el sistema capitalista generi treball d'una manera sistemàtica responnent a aquesta estratègia, si tenim en compte els problemes de coordinació d'una economia descentralitzada que es basa en els estats d'humor d'una minoria rendista (Recio, 1998).

1.4.2. Continuem treballant les mateixes hores?

El paràmetre d'una jornada fixa (la resistència a la reducció de la jornada de treball) és el segon paràmetre que, en terme teòrics, "s'ha de considerar" com a constant a fi que els augments de productivitat donin com a resultat la desocupació tecnològica.

En primer lloc, posarem en qüestió la conveniència o la racionalitat de mantenir constant la jornada de treball (les 40 hores setmanals). Després analitzarem les consignes suposadament solidàries "treballar menys per poder treballar tots" traduïdes últimament en determinats acords de reducció de jornada a 35 hores setmanals.

a) La competitivitat com a argument

L'argument dels empresaris per mantenir invariable la jornada de treball rau en la pèrdua de competitivitat dels productes nacionals enfront dels d'altres països o dels de la mateixa empresa enfront dels competidors. En aquest sentit, Rifkin ressenya les respostes negatives rebudes en una enquesta a 300 líders empresarials nord-americans: *"la meua visió del món, del país i de les nostres necessitats és radicalment oposada a la seva. No puc arribar a imaginar una setmana laboral més curta, en puc imaginar una de més llarga..., si Amèrica vol ser competitiva la primera meitat del segle vinent"*.

Encara més greu: Malgrat els espectaculars augments de productivitat de l'última època, la jornada laboral (dels qui treballen) s'ha anat allargant les últimes dècades. És la impressió més comuna: *Cada vegada treballem menys gent, però cada vegada treballem més hores, estem més disponibles per a l'empresa"*. Càlculs realitzats als Estats Units ens mostren que *"més del 25% dels treballadors a temps complet treballen quaranta-nou hores o més per setmana (...). Si les tendències actuals continuen igual, a la fi del segle els treballadors americans passaran tant temps en el seu lloc de treball com el que s'hi passava els anys 20"* (Schor, 1991). Des dels anys 70, la durada anual del treball ha augmentat en l'equivalent a un mes. Segons el Wall Street Journal del 5-VIII-1996, alguns assalariats de l'automòbil treballen 84 hores setmanals. Al Regne Unit la durada setmanal del treball arriba a una mitjana de 44 hores i 3,8 milions d'assalariats encara treballen, el 1996, més de 48 hores setmanals (Robert, 1998).

¿Té fonament l'argumentació de la pèrdua de competitivitat si es redueix la jornada laboral? Una

progressiva reducció de la jornada laboral sense reducció del salari suposa, evidentment, un augment del preu pagat/cobrat per hora treballada. Però això no suposa, com es repeteix sovint, un augment dels costos unitaris de producció.

Tot depèn del cost unitari que es prengui com a punt de referència per a la comparació. Si partim, com sembla lògic, dels *costos unitaris anteriors a l'increment de la productivitat*, la resposta és negativa: els costos unitaris no tenen per què augmentar. L'elevació de la retribució per hora treballada simplement suposa una participació dels treballadors en els guanys derivats de l'augment de la productivitat. És clar que si s'utilitza com a terme de referència *el cost unitari sense reducció de jornada i increment de la productivitat*, és cert que el cost unitari proposat és més elevat. Però aquesta segona hipòtesi suposa que tot el guany de l'increment de productivitat va a beneficis (o es reparteix entre beneficis i un possible descens dels preus per guanyar competitivitat).

b) *“Treballar menys per poder treballar tots”*

Enfront de l'argument d'una gran part dels empresaris contra la reducció de la jornada laboral s'oposa l'argument contrari promogut pels treballadors i els seus representants sindicals, per partits d'origen obrer, en algun cas per governs d'afiliació socialdemòcrata als quals s'uneixen algunes veus de dirigents empresarials. Es pot endevinar que aquesta amalgama conté interessos diversos, de vegades contradictoris, en la proposta genèrica de reducció de la jornada laboral. Conseqüentment, les estratègies de cada grup per tirar endavant la proposta són molt diferents i mereixen una anàlisi detinguda.

Avancem les que podrien ser línies mestres d'aquesta anàlisi: la reducció de la jornada laboral és una estratègia a plantejar no tant en termes de solució del problema de la desocupació sinó en termes de nivells i formes de vida desitjables. És la continuació de la reivindicació històrica de les vuit hores “vuit hores per treballar, vuit per descansar i vuit per fer vida social” que apuntava cap a un model de vida socialment acceptable (Recio, 1998).

No es nega que la reducció de jornada pot tenir efectes positius sobre la qualitat del treball. Però considerada purament en termes aritmètics és problemàtic assegurar que es produirà l'efecte pretès de forma general. Efectivament, l'organització de la producció és un procés que varia d'una manera significativa d'una empresa a l'altra i que, fins i tot dins de la mateixa empresa, ofereix alternatives diverses: distribucions diferents de la força de treball, horaris, torns, estacionalitat, etc. Un cop suposades aquestes dades, cal esperar que les empreses reaccionaran de maneres molt diferents en el cas que s'imposi per llei la reducció de la jornada de treball. Algunes poden aprofitar la circumstància per reorganitzar la distribució dels treballadors entre les diverses tasques i períodes al llarg de l'any, de manera que obtinguin realment augments de productivitat (per als treballadors es traduiria en una intensificació del treball) sense fer nous contractes.

El resultat depèn, en una part molt important, de les pautes tècniques de l'empresa i de les condicions pactades o regulades per aplicar la reducció (perquè els empresaris que en principi es van oposar, acceptin la reducció). Per exemple, si la reducció de la jornada és en còmput anual – com és el cas en recents reformes a Europa – el resultat, en termes de nivell d'ocupació, serà mínim. Lògicament, les empreses tindran la porta oberta per modificar la jornada al llarg de l'any, augmentar-la en els períodes de més demanda, estalviar costos salarials i crear menys ocupació (perquè no la necessitaran eventualment en aquests períodes). Si, a més, aquesta

reorganització d'horaris és prerrogativa de la direcció de l'empresa –*com ha de ser*, diran alguns– els treballadors podran veure empitjorades les seves condicions de treball. És bastant comú, que els horaris i les jornades individuals no s'estableixin al començament d'any sinó que se'ls doni “flexibilitat” per acomodar-les al suposat ritme de les demandes o de les vendes, i evitar, de passada, el manteniment d'estocs de reserva considerats com un cost excessiu. Aquest esquema s'agreuja si es pacten increments de productivitat, ja que aquest pacte reforça l'autoritat de l'empresa per procedir a les reorganitzacions esmentades.

Com és natural, els empresaris tractaran d'obtenir els més avantatges possibles d'aquest procés de reducció de jornada, si s'arriba a produir. De formes diverses les empreses han obtingut “compensacions” del Govern central o dels governs locals –és a dir, dels contribuents– pels increments de costos derivats de la reducció. Ja vam demostrar que molt poques vegades es pot parlar de veritables increments del cost unitari.

En alguns caos s'ha arribat a pactar amb els representants sindicals de l'empresa un percentatge de reducció salarial o una renúncia a plantejar increments durant dos o més anys, sigui quina sigui l'evolució del cost de la vida, com a compensació per la reducció de jornada i el compromís difús d'acceptar contractacions.

Només des de la debilitat organitzativa del moviment obrer i l'alt grau de burocratització dels seus representants és possible comprendre aquest tipus de compromisos. Constitueixen un retrocés en les condicions laborals –disminució de retribucions, inestabilitat dels horaris de treball, intensificació de l'esforç– a l'espera que la direcció de l'empresa, si ho considera adequat a les seves pautes tècniques i organitzatives, realitzi alguns nous contractes (que no seran gaires, ja que la reducció de jornada no serà d'una magnitud significativa). El que més fa envermellar és que tota aquesta estratègia es descriu com de “solidaritat social” i s'acusa de socialment insolidaris els treballadors resistents a degradar les seves condicions de treball (i les dels hipotèticament nous contractats), quan d'aquesta solidaritat s'exclouen ja a priori els grups socials privilegiats i, en general, els no assalariats.

1.5. RESUM

Dues idees per concloure aquesta part:

1) *La fórmula per a la creació d'ocupació no rau en la reducció de la jornada laboral ja que la relació entre tots dos termes és summament incerta.* La defensa dels llocs de treball existents, l'oposició organitzada als processos de destrucció de capacitat productiva (cada vegada que s'anuncia una fusió de grans empreses la notícia va acompanyada de la dels beneficis esperats i la reducció massiva d'ocupació) i l'exigència d'un model econòmic que atengui i satisfaci les necessitats socials bàsiques són estratègies més eficaces de cara a l'ocupació que la reducció de la jornada de treball.

2) *Però al costat d'aquestes reticències, s'ha de deixar constància que la reducció de la jornada constitueix una millora real de les condicions de treball.* És una reivindicació històrica de la classe obrera i s'inscriu en un ampli context de transformació del model social. De poc serviria una reducció de jornada en un context de forta desocupació i consumisme alienador. És important no perdre l'alè en aquest camí, un dels elements del qual és, efectivament, la disminució del temps de treball, possibilitat pels avenços de la tecnologia.

2. LA RIGIDESA SALARIAL COM A CAUSA DE LA DESOCUPACIÓ

2.1. EL MAQUILLATGE DE LES VELLES DOCTRINES

Heus aquí un segon grup de causes de desocupació actual segons les afirmacions defensades per polítics i economistes de tarannà neoliberal. No hi ha gaires novetats en aquestes doctrines, més aviat cap: en essència, simplement una capa de pintura de modernitat a concepcions de primers de segle, les mateixes que van portar a la gran crisi dels anys trenta i van ser refutades en el terreny de la teoria econòmica, fins i tot, per un liberal com Keynes.

Efectivament, les dues consignes dels noranta són descendents directes d'aquelles doctrines: la *moderació salarial*, és a dir, la pèrdua de poder adquisitiu dels salaris, i la *flexibilitat del mercat de treball*, és a dir, la determinació de les condicions laborals d'acord amb els interessos de l'empresa. Si es compleixen aquestes dues condicions, diuen, es crearà ocupació. A continuació, la comparació entre xifres d'ocupació entre els Estats Units (mercat flexible) i Europa (mercat subjecte a regulacions).

Abans de reflexionar més a fons sobre el sentit de les propostes i de la comparació convé apuntar una paradoxa que s'està repetint a les pàgines econòmiques dels diaris: en una primera notícia es dóna compte de determinades mesures liberalitzadores del mercat de treball (abaratiment de l'acomiadament, flexibilització horària, per exemple) i s'ofereix una previsió dels llocs de treball que, al llarg dels mesos següents podran crear-se gràcies a les mesures liberalitzadores.

El mateix dia, la notícia següent, amb titulars més petits, és que la fusió de dos grans laboratoris farmacèutics o de dues entitats bancàries o la modernització de les instal·lacions d'una empresa de components per a l'automòbil, permetrà estalviar desenes de milers de llocs de treball (és a dir, es traduirà en l'acomiadament de desenes de milers de treballadors) en una primera etapa, que serà seguida de noves reorganitzacions. S'acudirà, naturalment, a jubilacions anticipades, acomiadaments voluntaris, etc., amb el suport dels fons d'ocupació.

¿Es creen, efectivament, llocs de treball gràcies a la moderació i a la flexibilitat? Quin és el resultat net del procés de “destrucció creadora”, com els agrada anomenar-lo als seus defensors? ¿No convindria dir alguna cosa, també, sobre la qualitat dels llocs de treball destruïts i creats?

2.2. LES TRAMPES DEL LLENGUATGE

Cal iniciar la reflexió desemascarant les “trampes del llenguatge”: es fan servir paraules positives per debilitar la resistència a propostes que perjudiquen i culpabilitzar els qui s'hi oposin.

a) La trampa de la *moderació salarial* es va fent servir menys perquè l'experiència i les

declaracions d'alguns grups empresarials l'han desprestigiada. Però serveix com a exemple de la perversió del llenguatge: En principi, la societat, tots, han de donar el seu acord a la "moderació", sobretot si per culpa dels "immoderats" les empreses se'n van a l'aigua (procés de culpabilització). Però al llarg de vint anys de moderació salarial l'atur ha anat creixent a Espanya i a Europa. No es pot objectar que no hi ha hagut moderació. Parlant clarament, diríem que hi ha hagut una retallada del poder adquisitiu dels salaris: en molts casos en terme absoluts; en tots, en termes de distribució: s'han reconstituït magníficament els "excedents empresarials", és a dir, els beneficis de les empreses (uns més i d'altres menys: en el si del món empresarial hi ha una lluita sorda per aconseguir més part del benefici a costa dels altres) i els salaris han disminuït la seva participació en la distribució de la renda nacional. ¿El creixement dels beneficis no s'hauria de moderar, també? En algun cas, la falta de moderació s'ha traslladat, fins i tot, al llenguatge: declaracions simultànies d'obtenció de beneficis extraordinaris i supressió de llocs de treball. La decisió de la multinacional del pneumàtic Michelin de suprimir 7.500 llocs de treball a França s'anuncia simultàniament a la publicació dels substanciosos beneficis obtinguts el darrer any (El País, 29-IX-1999).

b) Els últims cinc o sis anys es parla més de *flexibilitat del mercat de treball* relacionant-la amb l'objectiu de creació d'ocupació (Llibre Blanc, Delors 1993). L'ús del llenguatge potser és més sofisticat però també és trampós.

La flexibilitat es presenta com una cosa positiva i en època de grans canvis, com es qualifica l'època actual, la flexibilitat és una cosa necessària perquè és, precisament, la capacitat d'un sistema per adaptar-se als canvis de l'entorn. Els dinosaures i la Unió Soviètica s'extingeixen, simplificant, perquè són sistemes poc flexibles.

Què és el contrari de la flexibilitat? La rigidesa, òbviament. Anar cap a un sistema més flexible suposa vèncer rigideses. Però notem que el sistema econòmic no solament és el mercat de treball. En un vell article, Robert Boyer defineix formes diverses del binomi flexibilitat-rigidesa, entre elles la flexibilitat de la fàbrica (Boyer, 1986).

Introduïm un binomi aparentment semblant per descobrir la trampa del llenguatge: *Estabilitat-inestabilitat*. Estabilitat significa permanència, manteniment al llarg del temps, seguretat d'aquesta permanència. Inestabilitat, com a sentiment subjectiu, és el contrari.

Flexibilitat i estabilitat són termes amb un sentit positiu i, d'alguna manera, complementaris.

Rigidesa i inestabilitat contenen un significat negatiu i fàcilment van units. És a dir, com més estable se sent un agent, més disposat està a ser flexible i viceversa. En canvi, la sensació d'inestabilitat provoca immediatament la rigidesa, la resistència al canvi. Però, què es pot esperar que passi si sota el llenguatge de la flexibilització el que s'introdueix és inestabilitat en les condicions laborals i, fins i tot, en la permanència del lloc de treball? Només es pot esperar que la rigidesa s'accentui i el camí cap a la suposada flexibilització aconseguixi, en realitat, la destrucció i el deteriorament progressiu de l'estabilitat laboral i social. Als Estats Units, campió de la flexibilitat laboral, en deu anys la població carcerària americana s'ha més que duplicat, i ha passat de 750.000 a 1.700.000, la majoria joves de minories ètniques, principalment negres.

Les anteriors precisions tecnològiques poden semblar simplistes o supèrflues però ajuden a comprendre la dinàmica de la nostra societat. El camí d'una correcta flexibilització no és fàcil i els processos d'adaptació són, indubtablement, complexos. Però no sembla que els promotors de la flexibilitat del mercat laboral s'hagin detingut en aquestes reflexions i hom pot legítimament sospitar que no desperten el seu interès.

2.3. LES “PERLES” DE LA FLEXIBILITZACIÓ

Les perles de la flexibilització ho demostren amb pocs dubtes. Val la pena comentar-ne alguns exemples:

2.3.1. Supressió del salari mínim

S'argüeix que a causa d'aquesta regulació s'impedeix la col·locació de desocupats que estarien disposats a oferir la seva força de treball per un salari inferior abans que no guanyar res. És patent la porta oberta a la inestabilitat que aquesta supressió implica per als qui treballen i per als qui entren a treballar. ¿I si n'arriba un altre disposat a treballar per menys sou? Sense oblidar les conseqüències sobre la demanda agregada. La institució del salari mínim interprofessional garantit no s'ha derogat, però no fa falta recordar les argücies “il·legals” de la contractació irregular (mercats negres i grisos) i les legals dels “contractes de pràctiques” “contractes d'aprenentatge”, etc., en les seves diverses i canviant formes.

2.3.2. Reducció dels subsidis de desocupació

L'argument és simple: a causa de la seva existència i la seva quantia, els desocupats perden l'incentiu per buscar feina i prefereixen continuar a l'atur i cobrar el subsidi.

Si un té simplement l'honestedat de fer un cop d'ull a les xifres de la majoria de les economies actuals, l'argumentació anterior li semblarà, com a mínim, cínica. Fora d'un percentatge mínim de desocupats amb salaris anteriors per sobre de la mitjana, el subsidi d'atur és molt limitat en quantia i durada. Per tant, si fos veritat l'argument de la desincentivació, molt poca proporció dels desocupats s'incorporarien més activament a la recerca d'una feina.

Però deixem estar les xifres, suposem que els subsidiats són molts i el subsidi durador i mitjanament correcte i, segons la hipòtesi, desincentivador... Se suprimeix, i quin és el resultat? Més tensió en el mercat de treball: On són aquests centenars de milers de llocs de treball que els “desocupats subsidiats” es neguen a buscar? El problema no és buscar feina, és que s'hi hagi.

A més, ens podem preguntar d'on els ve ara als teòrics neoliberalers la preocupació perquè hi ha gent que no busca feina. No serà que es vol ampliar l'exèrcit industrial de reserva del vell Marx? La proposta de supressió del subsidi de desocupació s'articula amb la supressió del salari mínim. Però introdueix inestabilitat i no flexibilitat en el mercat laboral.

2.3.3. Precarització de les condicions de treball

La regulació laboral és excessivament rígida, diuen, en termes de durada dels contractes, definició del lloc de treball, establiment d'horaris i períodes de descans, atenció a circumstàncies personals del treballador (maternitat, etc.) seguretat i higiene en el treball, etc. *Aquesta rigidesa impedeix l'adaptació dels processos productius a les condicions de la demanda.* Substituint aquestes regulacions per convenis d'empreses (millor si són individuals) s'elevaria el grau de satisfacció dels consumidors i, al mateix temps, els empresaris, alliberats d'una normativa rígida, s'animarien a contractar un nombre de treballadors més gran. I, novament, la comparació entre la situació dels EUA i la d'Europa.

És cert que algunes d'aquestes normatives s'haurien de flexibilitzar. Però la garantia que la flexibilització serà socialment beneficiosa no és el tractament individualista (pel que fa a l'empresa o a l'individu) de les modificacions a introduir. La raó és fàcil de comprendre: les parts que han de formular acords no tenen la mateixa força negociadora.

La prova d'aquesta afirmació són els resultats als quals estan portant els processos de desregulació ja iniciats (reformes del mercat laboral) però encara incomplets segons els seus promotors. En la contractació: formes variades d'allò que els joves anomenen “contractes escombraries”, increment de la contractació eventual, abaratiment de l'acomiadament i ampliació de les circumstàncies que el justifiquen, fet pel qual es produeix un efecte que es descriu públicament de positiu: la contractació de contractes eventuais en indefinits..., amb acomiadament pràcticament lliure. Naturalment, quina diferència hi ha entre contracte eventual i contracte indefinit amb acomiadament lliure? Cap, excepte les bonificacions en les quotes empresarials a la Seguretat Social.

En les condicions de treball a l'empresa, el tema més greu és l'augment dels accidents de treball. Hauria de produir alarma social l'increment que hi ha hagut en aquests anys en la sinistralitat laboral. Hi ha una correlació positiva entre l'augment de l'eventualitat (formal i informal) i el de la sinistralitat.

Però també hi ha d'altres temes que afecten les condicions de vida dels treballadors: variacions d'horaris de jornada i de llocs de treball que impedeixen planificar la vida personal i familiar. Estratègies que semblen destinades a crear una cultura de “disponibilitat total per a l'empresa” aprofitant la debilitat negociadora del treballador individual o, fins i tot, del col·lectiu d'una empresa singular enfront dels directius.

Històricament, com ja sabem, la força dels treballadors ha residit en la unitat. Determinades regulacions del mercat laboral que ara es volen suprimir tenen el seu origen en lluites sindicals molt dures i en solidaritats molt fortes. D'aquesta manera, més que no pas per l'anàlisi d'enginyers, sociòlegs o economistes, havien anat millorant les condicions de vida i de treball de la major part de la població als països desenvolupats. Aquestes condicions són les que ara, en nom d'una suposada flexibilitat laboral gestionada d'una manera incorrecta, poden quedar greument afectades.

2.4. RESUM

Aquestes són algunes “perles” de l'estratègia de flexibilització del mercat laboral. Contràriament a les previsions, no han produït a Europa una disminució significativa de les xifres de desocupació, cosa que faria pensar que el seu origen no rau en la falta de flexibilitat.

“Però els Estats Units i Anglaterra presenten xifres de desocupació molt inferiors. El problema és a Eurolàndia. Vostès partien d'una situació molt més regulada (capitalisme renà) i no han desregulat suficientment. En gran part per culpa dels sindicats. Aprenguin de Reagan i Thatcher. El primer va imposar la cultura del *selfmademan* individualista, la segona va començar per resistir les pressions sindicals, va debilitar fins a l'extrem la seva capacitat d'influència, culpabilitzant les *trade unions* de la situació social. Van desregular absolutament i va baixar la desocupació.” ...

Tanmateix, no es diu res de la qualitat dels llocs de treball creats. Als Estats Units augmenta el

nombre de “pobres amb feina”, és a dir, persones que consten com a empleades, el salari de les quals no els permet satisfer les necessitats més elementals (a Europa acostumem a pensar que una persona és pobra perquè no té feina). Dels 38 milions de ciutadans dels Estats Units que viuen per sota del llindar de pobresa, 22 milions disposen d'una feina o viuen en una família on algun dels seus membres treballa. Són els *working poor*. De les condicions laborals al Regne Unit en donen un bon testimoni una llarga sèrie de pel·lícules: *Rif-raf*, *Lloviendo piedras*, *Full Monty*, *Tocando el viento*.

3. UNA INTERPRETACIÓ ALTERNATIVA

Les dues anteriors són les explicacions més difoses de la desocupació que sembla arrelada en l'estructura mateixa de l'economia de l'època actual: el progrés tecnològic estalviador de mà d'obra i la falta de flexibilitat del mercat laboral (és a dir, dels treballadors i de les normes que encara els protegeixen). Totes dues explicacions, insatisfactòries per insuficients, tenen un caràcter entre “enginyeril” i economicista, pretesament científic.

Els comentaris fets a totes dues han estat crítics i es pot endevinar que tenen l'origen en una explicació alternativa defensada per autors més sensibles a la situació dels desocupats –i a la dels ocupats– que els acadèmics anteriors.

Els fonaments teòrics d'aquesta explicació enfonsen les seves arrels en la tradició socialista/marxista. Com a tal, un dels elements essencials és la *perspectiva històrica*, la contextualització dels fenòmens del període actual en el curs de la història, en especial en la història del moviment obrer. En altres paraules, per a aquesta explicació, els problemes de desocupació i marginació actuals no són el resultat de l'aparició casual d'avenços tecnològics que requereixen la flexibilització del mercat de treball, sinó que són fruit de l'estratègia capitalista per reconstruir els seus marges de benefici deteriorats després de la II Guerra Mundial. Aquesta interpretació i contextualització històrica es completa efectivament amb la *visió de la societat en termes de conflicte*. Però no conflicte entre individus, sinó conflicte entre grups socials amb interessos contraposats. Tot i reconeixent l'existència d'un gran nombre de grups socials diversos i de coalicions variables en el temps, els determinants últims del conflicte històric i del rumb de la història són, segons aquesta interpretació, *els posseïdors i els desposseïts*, els posseïdors de les fonts de riquesa i els qui no posseeixen més que la seva capacitat de treballar i han de llogar-la a aquells a canvi d'un sou. El conflicte entre tots dos determina el curs de la història en el seus viarans més profunds.

Potser valgui la pena sortir al pas de l'objecció que sovint es fa a aquesta concepció tractant-la d'anacrònica, és a dir, incapaç d'explicar la societat actual molt més complexa: “*Hi ha una gran heterogeneïtat de grups i d'interessos. La divisió en dos grups, en negar aquesta heterogeneïtat, interpreta erròniament la dinàmica social*”.

No hi ha negació en l'heterogeneïtat. Si penséssim que els grups són homogenis, que existeix en algun lloc immediatament accessible `la classe obrera', sobraria la crida a la unitat. L'anàlisi se situa en un nivell d'abstracció molt potent, identificant `en abstracte' els grups, les classes, que tenen o poden tenir `objectivament' un projecte social global. L'abstracció no excusa d'anàlisis ascendents (*¿s'han identificat els elements objectius comuns correctes?*) ni descendents (*com es manifesten aquí i ara els termes de l'abstracció?*). Però això no és negar l'heterogeneïtat social.

3.1. L'ESTRATÈGIA DEL CAPITAL

Com acabem de dir, la interpretació alternativa tracta de col·locar els problemes de la desocupació i la marginació actuals en el curs de la història i en el context del conflicte fonamental d'interessos (de la *lluita de classes*' si preferim l'expressió consagrada i en desús). No és un `accident' a resoldre sinó un resultat i una fase del conflicte. El sistema capitalista es

veu abocat a una crisi gravíssima des del final del segle passat. El seu esclat se sol situar en la Gran Depressió del 1929. El 'dimarts negre' va ser l'ensurt però la crisi venia d'abans i va continuar després: dues guerres mundials, la revolució russa, el feixisme..., són conseqüència d'aquesta crisi. El cert és que la crisi no es resol –parcialment– fins després de la II Guerra Mundial a través del pacte entre els representants del capitalisme i els de la classe treballadora. Els acords de Jalta, d'àmbit mundial, amb la divisió del món en blocs. I els acords de govern, a cada país europeu, on els representants dels partits obrers, obedients a Stalin, no posaran en qüestió les institucions fonamentals del capitalisme –la propietat privada dels mitjans de producció– ni en l'àmbit estatal ni en el mundial i rebran a canvi les promeses de millora de les seves condicions de vida i de treball.

Plena ocupació i desenvolupament de l'Estat de Benestar, en una frase. Un cop establert el pacte social, les aportacions teòriques de Keynes ofereixen la base doctrinal del nou equilibri de forces. L'Estat com a gestor del pacte social, cobra una gran importància alhora política i econòmica.

N'hi ha prou amb aquests trets per caracteritzar la situació immediatament anterior. Sens dubte, els processos concrets són els més complicats, però responen en les seves tendències a la interpretació precedent.

En resum, el capitalisme no havia estat derrotat, però veia reduïda la seva taxa de guanys. D'una banda, perd mercats de subministraments i de vendes (bloc de l'Est, Xina gairebé a continuació).

De l'altra, més propera, ha de dedicar una part més gran de la renda produïda a proveir l'Estat del Benestar i a atendre les reivindicacions dels sindicats obrers en les negociacions realitzades en situació de plena ocupació. La mà d'obra resulta cara.

En aquest context es produeixen estratègies molt interessants que valdria la pena analitzar amb detall però que potser ens allunyarien de la línia argumental. Apuntem les relativament marginals per centrar-nos després en les relacionades amb l'ocupació.

1) *El procés d'inflació* com a expressió de la pugna distributiva en una situació en què cap dels contendents no aconsegueix derrotar les demandes de l'altre.

2) *Les baralles intercapitalistes* per apropiarse, contra altres grups empresarials, d'una part més gran dels guanys en declivi. És possible que radiqui aquí l'ampliació del capital financer.

Més relacionades amb l'origen de la desocupació actual cal ressenyar dues tendències de fons que es reforcen mútuament: la posada en pràctica pel capitalisme de polítiques destinades a debilitar la resistència dels treballadors, i la cessió de la iniciativa política per part de la classe obrera a la patronal. El fet que els capitalistes a Occident continuessin mantenint la propietat privada de les fonts de riquesa, sense qüestionaments, i l'obediència dels partits obrers a les directrius de la Unió Soviètica van propiciar el desenvolupament d'aquestes tendències.

Així, per recuperar la taxa de guanys, es desenvolupen estratègies que abarateixen la mà d'obra. No cal recórrer a hipòtesis conspiratives, sinó deixar que el capital segueixi les seves lleis.

3.1.1. Cap on va la tecnologia?

Els avenços tecnològics no són cap cosa que es desenvolupi en un laboratori seguint una dinàmica investigadora independent. Al contrari, en la majoria dels casos, es desenvolupen i, sobretot, s'apliquen avenços tecnològics 'predeterminats' per les grans empreses. Hi ha literatura suficient sobre l'origen endogen de la tecnologia.

Si s'analitza el caràcter dels avenços tecnològics aplicats a la producció, es descobrirà que els més significatius tenen com a finalitat l'estalvi de mà d'obra (o de primeres matèries o intermèdies, que al final resulten un estalvi de la mà d'obra). Moltes menys vegades signifiquen millores en el producte o en les condicions de treball.

Això no significa que els productes no hagin millorat la seva qualitat en aquest període. Unes vegades, en virtut de la competència amb altres empreses, per aconseguir parcel·les més grans de mercat. D'altres, per regulació estatal davant les reclamacions socials, ecològiques o de seguretat i higiene en el treball. El que diuen és que són menys freqüents aquest tipus d'innovacions. D'aquí ve la distinció entre 'tecnologies barates' i 'tecnologies cares' que, de vegades, no està relacionada amb el cost d'aplicació sinó amb la possibilitat d'obtenir beneficis de la seva venda. ¿No és estrany que amb la capacitat tecnològica existent, àrees com la prevenció de malalties congènites o la previsió de desastres naturals, estiguin tan endarrerides? O pel que fa a la utilització de la tecnologia en ús als països industrialitzats ¿com és que no s'aplica a l'eradicació d'epidèmies o de la misèria del Tercer Món?

Per tant, la desocupació tecnològica no és un fenomen 'sobrevingut' sinó el resultat d'un camí tecnològic concret i pretès.

Per què no es corregeix aquest resultat d'acord a estratègies d'augment de la producció i de la demanda solvent?

Bàsicament, i dit d'una forma breu: perquè la classe empresarial 'redescobreix' els beneficis que la desocupació massiva comporta per desvalorar la força del treball. Milton Friedman revesteix la troballa sota el concepte de 'taxa *natural* d'atur', més enllà de la qual els salaris i la inflació es desapareixen sense límit. Marx ho havia batejat molt abans com 'exèrcit industrial de reserva'. En definitiva, el camí tecnològic no solament té com a objectiu l'estalvi de la mà d'obra sinó que facilita l'abaratiment unitari del contracte gràcies a la reconstrucció de l'exèrcit industrial de reserva' després del període de plena ocupació.

Les PIMES

Convé fer un apartat dedicat a les petites i mitjanes empreses (PIMES) els amos i gestors de les quals potser no es reconeguin en aquestes anàlisis. Alguns, no tots, poden pensar legítimament que amb esforç han creat llocs de treball, que si que han hagut de fer reajustaments de plantilla ha estat 'obligats per les circumstàncies', que efectivament han hagut de controlar les hores i els salaris perquè, si no, no els quedaven marges, etc.

Hi ha diferències entre unes PIMES i unes altres. Però podríem preguntar als seus amos "Vostès, per a qui treballen? i en la majoria dels casos ens dirien que per a una o diverses empreses grans, transnacionals, fins i tot o directament, relacionades amb elles. Són aquestes les que els marquen l'estratègia per mitjà de la indicació de preus, especificacions tècniques i condicions d'entrega.

És a dir, el procés de concentració empresarial (resultat així mateix del camí tecnològic) i l'organització 'piramidal' de la producció ajuden a comprendre com es conforma l'estratègia 'tecnologia estalviadora de força de treball –creació de desocupació– exèrcit industrial de reserva' que acabem d'analitzar. Les PIMES no tenen una estratègia pròpia, diferent, sinó que són víctimes i col.laboradores de l'estratègia del gran capital.

3.1.2. Desregulació del mercat de treball

El terreny està adobat per imposar la consigna de flexibilització del mercat de treball i tractar, fins i tot, de fer-la 'socialment acceptable i necessària', culpabilitzant, com ja hem explicat, els qui no accepten ser flexibilitzats, llançant els desocupats (*outsiders*) contra els qui en tenen feina (*insiders*, privilegiats).

Traduït: desregular el mercat de treball, tirar enrere les conquestes del moviment obrer de finals del segle passat i de la primera meitat d'aquest per recuperar la plena disponibilitat d'explotació de la força del treball. Ja hem comentat les "perles de la flexibilitat". El més fort és que aquesta estratègia és assumida per governs socialdemòcrates. "*Farem el mínim possible per no immiscir-nos en les lleis del mercat i en l'organització flexible de l'empresa*", en paraules d'un conseller del govern de Tony Blair (Le Monde, 1998).

Les pressions cap a la flexibilitat s'accentuen en un món globalitzat mitjançant les estratègies de deslocalització industrial, zones franques a països del Tercer Món o als de l'antic Bloc de l'Est. S'apliquen al procés productiu tecnologies que permeten descompondre les baules de la cadena de fabricació. La tecnologia del transport permet, així mateix, trasllats ràpids i barats (gràcies, en part, als baixos preus dels productes energètics). La deslocalització de les baules intensives en mà d'obra moltes vegades es fa efectiva i destrueix llocs de treball als països industrialitzats i, d'altres, es manté com a amenaça eficaç per forçar acords a la baixa en les condicions de treball.

No voldríem que aquí s'hi veiés cap oposició a la creació en ella mateixa de llocs de treball als països subdesenvolupats. Però cal denunciar l'estratègia, la manera i les condicions en què es creen aquestes ocupacions: la seva fragilitat extrema i l'absència de connexió amb la resta de l'economia dels països en qüestió. (Una connexió sí que existeix; la desocupació massiva en aquests països és la circumstància que permet a les empreses "deslocalitzades" la màxima rebaixa en les condicions de treball i la màxima repressió en els intents d'organització col·lectiva dels treballadors. Els exemples es compten per centenars davant la passivitat o complicitat dels governs locals. Efectivament, les zones franques són empreses d'enclavament, excepte en el que es refereix a la força del treball.)

a) *El treball infantil*

Mereix una menció especial dins de l'estratègia de flexibilització extrema perquè significa no solament l'atac a les condicions laborals a la fàbrica sinó a estatuts socials més elementals, els que podien considerar-se conquestes socials de la humanitat.

En efecte, semblava superada la fase de treball dels nens i les nenes. Semblava establert definitivament el dret a l'educació i, per tant, la prohibició del treball infantil. És el Conveni 138 de l'OIT, que després van ratificar els diferents governs dels països (amb les excepcions significatives dels EUA i del Regne Unit) el que permet, en principi, garantir-ne el compliment.

Tot això és cert en la legislació de *gairebé* tots els països desenvolupats. En els subdesenvolupats, és a dir, en les altres 4/5 parts del planeta, milions de nens es veuen obligats a treballar per contribuir a la pròpia supervivència i a la de les seves famílies. La legislació d'aquests països considera il·legal aquest treball però els governs no fan res per impedir-ho, fet pel qual els nens es veuen sotmesos a tota classe d'abusos.

El problema és seriós i mereixeria una reflexió més àmplia. Com ha reaccionat l'OIT davant el desfasament entre legislació i realitat? Substituint el referit Conveni 138 per una Declaració sobre els principis fonamentals i els drets del treball, prohibint no el treball infantil, sigui quin sigui, sinó les pitjors formes d'aquest treball, com la prostitució i el narcotràfic

És a dir, l'OIT no aprofita la palanca legal que ofería el Conveni 138 per denunciar les condicions de misèria dels països subdesenvolupats com a causants del treball forçat dels nens, per denunciar les polítiques de contractació i de deute extern com a causants d'aquesta situació de misèria. En lloc d'això, es legalitza el treball infantil excepte 'en les seves pitjors formes'.

Les zones franques i el treball infantil són una mostra més del veritable sentit de l'estratègia de flexibilització: igualar les condicions laborals cap avall, intentar traslladar-les des dels països on són més precàries a la resta del món globalitzat. A Anglaterra "... com testimonia un informe aclaparador redactat per una comissió independent, la Low Pay Unit, i fet públic el 1998: 2 milions de joves entre 6 i 15-16 anys, d'ells 500.000 menors de 13 anys, tenen una ocupació gairebé regular. No es tracta solament de "feinetes", sinó d'activitats que haurien de ser fetes per adults a la indústria i als serveis, i que són remunerades d'una manera ridícula. El *dumping* generacional, aquesta és l'última innovació del *model* britànic..." (Robert 1998).

b) I els sindicats?

Malgrat la situació de desocupació massiva, els intents de degradar les condicions laborals xoquen amb la resistència dels treballadors, resistència sectorial i desorganitzada moltes vegades, però que podria reunificar-se i constituir un obstacle a l'estratègia del capital.

Bill Clinton en el seu discurs davant l'OIT, el 16 de juny de 1999, va afirmar: "... *la mundialització no és ni una proposta, ni una opció política, és un fet. Per desgràcia, els treballadors de tot el món no estan convençuts d'aquesta necessitat. Fins i tot als Estats Units on, en l'espai d'una generació, hem registrat l'índex d'atur més baix, on les exportacions representaven, abans que la crisi financera copegés l'Àsia, el 30% del nostre creixement, els treballadors oposen una viva resistència a les noves mesures destinades a obrir mercats.*" *I més endavant: "El FMI, el Banc Mundial i l'Organització Mundial del Comerç haurien de treballar més estretament amb l'OIT, que ha de ser capaç i ha d'aspirar a prendre més responsabilitats"* (Información Obrera n. 55. 15-VI-99).

Com podem veure, l'estratègia per debilitar la resistència dels treballadors consisteix ara mateix a aconseguir la cooperació de les seves organitzacions al més alt nivell en els plans de liquidació de les regulacions "anacròniques", fruit de llargs anys de lluita sindical. Aquestes regulacions garantien mínimament l'estabilitat en el treball i les condicions laborals. Es tracta d'aconseguir el consens sindical per substituir-les per una normativa laboral més flexible, adaptada a les necessitats actuals d'una economia capitalista molt competitiva. Un bon exemple dels intents d'integració és la Confederació Europea de Sindicats, la CES. La unitat dels treballadors en l'àmbit internacional i, en el camí cap a aquesta unitat, la constitució d'acords supranacionals

entre les organitzacions obreres per a la defensa dels seus propis interessos, ha estat una peça clau de la lluita sindical.

Però la CES es defineix a si mateixa d'una altra manera: *“El desenvolupament de la CES com a moviment no ha seguit la mateixa evolució històrica que la major part dels moviments sindicals nacionals. En el cas d'aquests, es van necessitar llargs decennis de debats, mobilitzacions i lluites abans que els sindicats aconseguissin la força suficient per obligar els estats i els patrons a legitimar-los. Fins ara, la CES s'ha desenvolupat utilitzant els recursos de les institucions europees per adquirir una legitimitat davant els seus propis membres nacionals i explotant les possibilitats ofertes per aquestes institucions europees per influir en l'actitud dels empresaris (...) La CES s'ha desenvolupat com a actor sindical a partir de la cúpula més que no pas com a sindicat de masses, a partir de la base. Per ventura, aquest model conduirà cap a un sindicalisme transnacional de tipus diferent en el tercer mil.lenni? (CES 1999). I R. Prodi, president de la Comissió Europea, es va dirigir als delegats del IX Congrés de la CES amb frases així:*

“Sou un dels motors de la integració europea. Ens hem de preparar per augmentar l'adaptabilitat de la nostra força de treball per fer front a les exigències d'un mercat mundial altament competitiu... Sempre heu aportat una contribució fonamental en aquest terreny”.
(CES, IX Congrés, 1999)

3.2. RESUM

Resumint la línia argumental d'aquesta tercera interpretació de la desocupació i les seves causes: l'atur massiu actual no s'ha d'atribuir simplement a l'avenç tecnològic ni a la falta de flexibilitat del mercat laboral. És el resultat i, alhora, un element clau de l'estratègia capitalista per recuperar la taxa de beneficis. Per això ha de desvaloritzar, abaratir la força del treball, i destruir les conquestes obreres relatives a les condicions socials i laborals.

Sembla més fàcil fer-ho en una situació d'atur massiu, tot reconstruint l'exèrcit industrial de reserva en dimensió planetària. Però això representa una immensa destrucció de llocs de treball, de forces productives: el treball humà, la primera d'elles. La deriva del sistema cap a l'esfera financera, el caràcter financer especulatiu del capitalisme actual s'explica per aquest motiu i per les lluites intercapitalistes per acaparar la major part possible dels beneficis.

BIBLIOGRAFIA

- ANISI, David (1995): *Creadores de escasez*, Alianza, Madrid.
- BOYER, Robert (1986): *La flexibilidad del trabajo en Europa*. Ministerio del Trabajo y S. S. Madrid.
- FORRESTER, Viviane (1996): *El horror económico*. Fondo de Cultura Económico, Buenos Aires.
- IGLESIAS, José (1998): *El derecho ciudadano a la renta básica: Economía crítica del bienestar social*. Los libros de la Catarata. Madrid.
- MONTES, Pedro (1996): *El desorden neoliberal*. Editorial Trotta, Madrid.
- REAL, Bernard (1990): *La puce et le chômage*. Seuil, Paris.
- RECIO, Albert (1998): *Reducción de la jornada de trabajo y empleo: interrogantes en torno a una consigna popular*; en VVAA: *El libro de las 35 horas*. El Viejo Topo, Barcelona.
- RIFKIN, Jeremy (1996): *El fin del trabajo*, Paidós, Barcelona.
- ROBERT, Anne-Cécile (1998): *Falsos empleos y paro real*. Le Monde Diplomatique, any III, n. 30.
- SCHOR, Juliet (1991): *The overworked American: The unexpected Decline of Leisure*, Basic Books, Nova York.

4. REPTES I PERSPECTIVES

Les anàlisis realitzades dibuixen perspectives tètriques: *als països industrialitzats* estem en la societat dels tres terços: Els qui tenen encara un treball fix, amb horaris cada vegada més llargs i amb una major disponibilitat per a l'empresa. Els qui van de treball precari en treball precari, amb una certa continuïtat però amb un grau notable d'instabilitat laboral i personal. Els qui ja no tenen treball. Projectada cap al futur, aquesta és una visió optimista.

Als països subdesenvolupats la situació és molt pitjor. Allà ja ha començat a prendre cos el perill d'una catàstrofe universal: Temem, de vegades, que la humanitat pugui quedar destruïda en un instant per la bogeria humana. Una tercera guerra nuclear, una explosió en cadena, una fuga radioactiva... No serà així necessàriament. La destrucció de la humanitat ja s'està produint, començant per les seves parts més dèbils, els països explotats del Tercer Món. La qüestió és saber si som a temps d'aturar-la.

Incredulitat i utopia

A aquestes altures (del text i de la història) cal esperar que ningú no ens demani receptes. La comprensió, la interpretació correcta de la realitat ja conté algunes llavors transformadores. És petit, però és un primer pas. La “no-creença” activa en les explicacions “enginyerils” o economicistes del treball i de la desocupació és una primera germinació d'aquesta llavor. *La tecnologia és la causa de la desocupació*. La primera proposta positiva contra la desocupació és la incredulitat: *Aquesta proposició és rebutjable*. El següent pas consistiria en el debat i la formulació de propostes socials per augmentar la producció de béns i serveis destinats a cobrir una enormitat de necessitats urgents no satisfetes. Naturalment, els destinataris no serien els mateixos d'ara i l'assortiment d'articles en la gran cistella de la producció, tampoc. Possiblement, també s'hauria de variar una mica la tecnologia, entre altres coses perquè sigui ecològicament respectuosa, però això es pot fer. Si pensem que el mercat pot ser un mecanisme útil (útil, no dominant, no la seva pretesa lògica) en aquesta imaginària reenginyeria social, cal pensar també com es proporciona poder adquisitiu als destinataris. La renda bàsica com a dret ciutadà (Iglesias, 1998), la creació de llocs de treball lligats a la transformació tecnològica i a aquesta nova producció...

Però, i les empreses transnacionals? I els grans centres del poder? Són obstacles insuperables. Atenció: ja vam dir que només fèiem petits passos. Ara mateix, el més important és la incredulitat i la creença que podria ser d'una altra manera. Aleshores no és irremediable, no és la tecnologia la que destrueix llocs de treball, sinó la mà, no invisible sinó visible, que maneja i dirigeix l'avenç tecnològic.

En el capítol de la flexibilitat també seria convenient filtrar creences i sentències que s'introdueixen subreptíciament en el nostre pensament des dels mitjans d'opinió o els discursos polítics. La proposta de filtre podria formular-se així: *“Flexibilitat amb estabilitat i qualitat en l'ocupació”*. Des d'aquest filtre es poden desmuntar frases com aquella de *“per als joves és preferible un treball precari que cap mena de treball”* o la teoria que la culpa la tenen els empleats fixos que no volen renunciar “als seus privilegis”, renúncia que permetria la creació de més llocs de treball... sense privilegis.

Novament la incredulitat com a actitud mental: *No creiem en la misèria, la misèria necessària, diuen, de tanta gent.* (Raimon: *Diguem no*). Passar a la incredulitat activa implica l'oposició política i sindical a la precarització, defensar els llocs de treball existents i les condicions laborals. Exigir-les en els treballs de nova creació, per exemple, en allò que el "Llibre Blanc" de Delors (Comisión, 1993) denomina "jaciments d'ocupació": si no, es convertiran en feines mal pagades per proporcionar serveis personals barats a les classes benestants. Defensar també l'Estat del Benestar contra les privatitzacions de serveis públics. Una experiència recomanable és anar a passejar per una zona rica de la ciutat (Pedralbes, a Barcelona, per exemple) o per una urbanització selecta de la Costa Brava i cridar allà el missatge dels polítics: *No podem pagar l'Estat del Benestar.* Ajuda molt a enfortir la incredulitat davant de determinades propostes. Possiblement, a aquestes exigències s'oposaran les lleis del mercat i de la competitivitat (és a dir, les dels centres de poder). Si es vol fer un pas més, caldrà dissenyar estratègies que permetin recuperar la unitat dels treballadors, ocupats i desocupats, en la defensa democràtica dels seus interessos que són els de la majoria de la humanitat. La utopia. Cap aquí van els reptes del treball en els albors del segle XXI.

© *Cristianisme i Justícia*, Roger de Llúria 13, 08010 Barcelona
Telf: 93 317 23 38; Fax: 93 317 10 94
espinal@redestb.es; <http://www.fespinal.com>